

ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ ГЕТЬМАНЩИНИ ЗА ЧАСІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Розглянуто передумови виникнення козацької держави Гетьманщини під час Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Досліджено політичну систему, що в той час почала формуватись і знаходилась у постійному процесі перетворення. Виокремлено повноваження кожного її учасника.

Ключові слова: політична система, влада, гетьман, суб'єкт та об'єкт влади.

Політична система як інтегрована сукупність елементів, що утворюють певну цілісність, відіграє важливі суспільні функції щодо свого оточення, а саме: визначає ціль і завдання суспільства, мобілізує ресурси на їх здійснення, інтегрує всі його елементи, легітимізує суспільні відносини тощо.

Характерною особливістю організації і функціонування політичної системи на українських землях у XVII-XVIII ст. була поліваріантність існуючих політичних моделей та різновекторність їх еволюції. Так, політичний устрій українських земель, підпорядкованих гетьманові – Гетьманат (самоназва – Військо Запорозьке, а сучасна історіографічна назва – Українська козацька держава), увібравши в себе досвід функціонування військово-політичної організації Запорозької Січі, в процесі розвитку набув чимало специфічних ознак, які різнили його від свого прообразу, а також моделі організації політичних відносин в автономній щодо гетьманської влади Січі [1].

Свого часу до питань політичної історії гетьманщини торкались відомі фахівці-козакознавці як В. Смолій і В. Степанков [2], О. Гуржій [3] і Т. Чухліб [4], В. Горобець [5] тощо. Проте ця тема не знайшла свого певного відображення у дослідженні часів Хмельниччини, коли елементи козацької державності почали зароджуватись.

Отже темою нашої статті є намагання дослідити процес формування й функціонування політичної системи козацької держави за гетьмана Богдана Хмельницького.

Формування державних інститутів Гетьманщини розпочинається з середини XVII ст., коли внаслідок національно-визвольної війни постала Українська держава як результат розвитку національної державотворчої ідеї. Після перших перемог козацько-селянського війська влітку 1648 р. на визволеній території України було ліквідовано польсько-шляхетську адміністрацію. Влада перейшла до козацьких військових органів управління. В цей час Козацька Україна мала основні ознаки державності: населення, територію, військо, органи влади й управління, полково-сотенний адміністративно-територіальний устрій, суд, право [6]. Проте, сам процес формування української держави часів Хмельниччини мав свої специфічні відмінності. Зокрема, створення національних політичних інституцій і розробка якісно нових механізмів регулювання суспільних відносин проходило в умовах

вагомого впливу національно-визвольної, конфесійної й соціальної боротьби і проходило воно за умов відсутності політичної еліти й української національної ідеї [7].

Створення Української держави вперше знайшло своє правове оформлення й закріплення в Зборівському договорі 1649 р. Гетьманщина отримала статус автономії у складі Речі Посполитої в межах Київського, Чернігівського й Брацлавського воєводств. Але польська шляхта не хотіла миритися з козацькою автономією. Тому Б. Хмельницький висунув ідею формування незалежної держави. Так, під час переговорів з польськими комісарами вже в лютому 1649 р. він заявив, що „відірве від ляхів Русь і Україну”. У розмові з Московським послом Г. Унковським у квітні 1649 р. гетьман знову підтвердив намір домагатись незалежності для України [8].

В Гетьманщині політична влада формувалася революційним шляхом і набула яскраво виражених національних рис. Головним її джерелом стало волевиявлення повсталого народу, що рішуче виступив проти польського панування. Інституту влади в той час була притаманна така особливість як перебування основних його складових у стадії формування, що виявляло недовершеність їх внутрішніх структур і неусталеність системи взаємодії. Суб'єкт влади був представлений інститутами політичного життя, де першість належала державі. Відносини між суб'єктом та об'єктом влади принципово мали багато типологічно спільних рис з такими ж само процесами у низці держав ранньомодерної Європи [9].

Вже з 1648 р. розпочинається процес становлення основних елементів політичної влади – її суб'єкта, об'єкта та ресурсів (засобів). Окреслюються провідні напрямки її функціонування. Утворюється державний апарат на чолі з гетьманом, владні повноваження якого були незрівнянно ширшими, ніж у польського короля. Саме з-за збільшення повноважень гетьмана, поступово занепадає інститут генеральної ради, який за нормами звичаєвого права обирав гетьмана й генеральну старшину, розв'язував важливіші питання політичного життя. Наприкінці травня 1648 р. представник брацлавського воєводи П. Ласко так характеризував становище в Україні: “В тих сторонах і церквах нема короля, і іншої влади не чувати, окрім гетьмана з Військом Запорозьким” [10]. У цей же час брацлавський воєвода А. Кисіль у листі до примаса повідомляв, що Б. Хмельницький „створює нове князівство й Київ призначає собі на столицю” [11].

Проте, генеральна рада поступово еволюціонувала від органу прямого народовладдя на представницький. Тобто в її роботі почали приймати участь не лише представники від полків, сотень і запорозького козацтва, а й міщан, духовенства [12].

Б. Хмельницький намагається поширювати свою владу, згодом він отримує право скасовувати рішення старшинських рад. Курс, обраний гетьманом, передбачав утвердження монархічної форми правління. Б. Хмельницький вважав, що монархія сприятиме консолідації еліти й суспільства навколо державної ідеї.

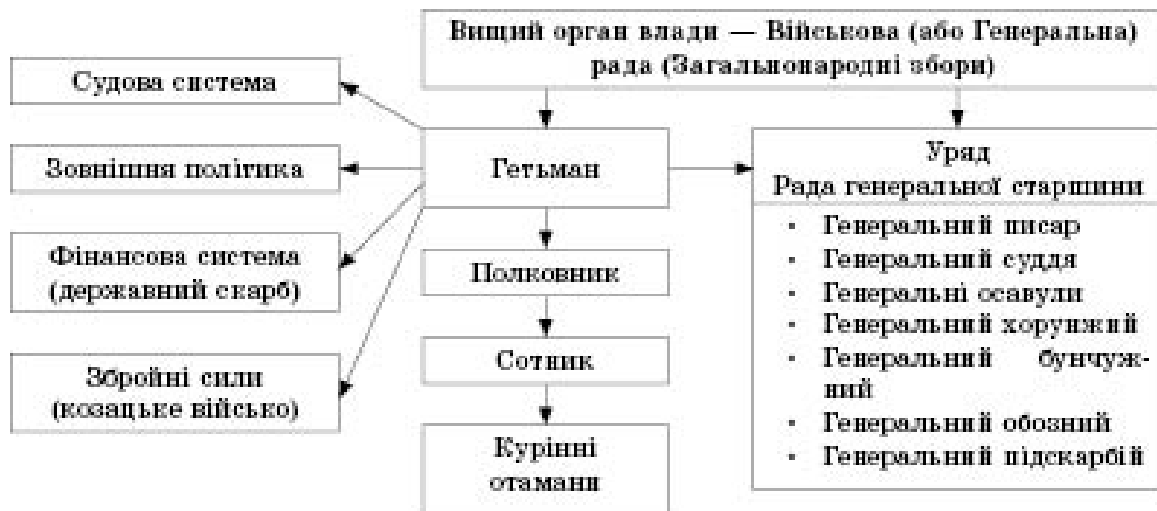

Рис. 1. Органи державної влади Запорозької Січі

Держава Б. Хмельницького будувалася за системою, що нагадувала територіально-політичний устрій Запорозької Січі (рис. 1).

Зміцнення позицій козацької старшини у внутрішньополітичному житті Гетьманщини привело до зростання ролі Старшинської ради. Вона вирішувала військові, правові, адміністративні, господарські та зовнішньополітичні питання.

Гетьман очолював генеральний уряд (генеральну старшину), який складався з генерального обозного, генерального судді, генерального осавула, генерального писаря, генерального підскарбія, генерального бунчужного та генерального хорунжого.

За часів Б. Хмельницького гетьманська влада значно зміцнилася. Гетьманові вдалося зменшити владу Старшинської ради. Являючись прихильником міцної влади, Хмельницький розширив свої повноваження: скликав Генеральну раду та Старшинську раду, підписував універсали, брав участь у здійсненні судочинства, вів переговори з представниками іноземних держав, оголошував початок війни та підписував мир, контролював фінанси, був головнокомандуючим війська Запорозького.

Засобом донесення основних засад політики гетьмана до центральних і місцевих органів влади, а також управлінських структур самоврядних поселень були накази у вигляді владного повеління. Пряме невиконання цих наказів вело за собою застосування різних видів покарання об'єкта влади, зокрема до смертної кари. Отже, підкорення загальній волі влади приватної чи групової волі осіб і спільнот ставало нормою поведінки. З 1648 р. виникають центральні й місцеві органи влади, що почали контролювати усі сфери життя суспільства. Саме це дає підстави стверджувати про існування монополії політичної влади на регламентацію суспільного життя, боротьби за свою суверенність від інших держав.

У роки Визвольної війни було створено нову систему керівництва містами. Багато міст були суб'єктами Магдебурзького права (права на самоврядування). Їх очолював виборчий орган — магістрат (у великих містах) або ратуша (у

малих містах). Магістрат (ратуша) мав адміністративно-розпорядчу або судову владу. До нього входили війти (голови ратуші), два бургомістри (почергово головували в раді, керували господарськими та адміністративно-фінансовими справами), райці або лавники (члени суду, що наглядали за торгівлею і порядком у місті). Члени ратуші обиралися міщанами і затверджувалися гетьманом. У кожному полковому і сотенному місті був також городовий отаман — представник козацької адміністрації.

Таким чином, політична система за гетьмана Богдана Хмельницького постала на основі традиційного козацького самоврядування й політичної культури, що була притаманною українському суспільству XVI – першої половини XVII ст. Проте, незавершеність процесу формування політичної системи, постійні її перетворення вкрай негативно відзначились на діяльності інститутів політичного життя, методах і способах реалізації політичної влади. До того ж не відбулось розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу й судову.

Література

1. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2009. – С. 8.
2. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 pp.) / НАН України. Інститут історії України. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. - 447 с.
3. Гуржій О. І. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: Кордони, населення, право. – Вип. 7. – К.: Основи, 1996. – 223 с.
4. Україна крізь віки. У 13-ти тт. – К.: Альтернативи, 1998–1999. – Т. 8: Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна / НАН України. Інститут історії України. – К.: Альтернативи, 1999. – 304 с.
5. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2009. – 271 с.; Горобець В. Політичний устрій українських земель другої половини XVII–XVIII століть: Гетьманщина, Запоріжжя, Слобожанщина, Правобережна Україна (спроба структурно-функціонального аналізу). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – 95 с.
6. Wyicyk Z. Dzikie Pola w ogniu. O Kozaczyźnie w dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1960. – S. 39. ; Бойко І.Д. До питання про державність українського народу в період феодалізму // Укр. іст. журн. – 1968. – № 8. – С. 28.; Смолій В.А., Гуржій О.І. Становлення української феодальної державності // Укр. іст. журн. – 1990. – № 10. – С. 17 – 19.; Смолій В.А. Богдан Хмельницький : особистість у контексті епохи // Укр. іст. журн. – 1995. – № 4. – С. 6.
7. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 pp.) / НАН України. Інститут історії України. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С.203.
8. Воссоединение Украины с Россией: Док. и материалы: В 3 т. / Ред. кол. П.П. Гудзенко и др. – Т. 2: 1648 – 1651. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – С. 117-152.
9. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 pp.) / НАН України. Інститут історії України. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С.210-211.
10. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. – 2-е вид., доп. – Львів : Світ, 1990. – С. 228.

11. Степанков В.С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького // Укр. іст. журн. – 1995. – № 4. – С. 18.

12. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 pp.) / НАН України. Інститут історії України. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 204.

Барановский Ф.В. Политическое устройство Гетманщины во времена Богдана Хмельницкого.

Рассмотрены предпосылки возникновения казацкого государства Гетманщины во время Национально-освободительной войны украинского народа середины XVII в. Исследовано политическую систему, которая в то время начала формироваться и находилась в постоянном процессе преобразования. Выделены полномочия каждого ее участника.

Ключевые слова: *политическая система, власть, гетман, субъект и объект власти.*

Baranovskiy F.V. The Political device of Getmanschina in the days of Bogdan Khmel'nickiy.

Pre-conditions of origin of the cossack state of Getmanschina are considered in the National liberation war-time of the Ukrainian people of middle of XVII age. The political system which at that time began to be formed and was in the permanent process of transformation is investigational. Plenary powers of every its participant are selected.

Keywords: *political system, power, hetman, subject and object of power.*

Рецензент: **Євдокимов М.О.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
13.03.2012